

РОЗДІЛ 2 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 316. 624-053.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.3>

Андрєсва Ярослава Федорівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Чернівецького національного університету Імені Юрія Федьковича

ORCID ID: 0000-0003-3954-2731

Собкова Світлана Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Чернівецького національного університету Імені Юрія Федьковича

ORCID ID: 0000-0002-9496-581X

ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ УЧНІВ ДО ВИЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

THE STUDIES OF STUDENT'S PROPENSITY TO DEVIANT BEHAVIOR

У статті представлені результати дослідження схильності учнів загальноосвітніх закладів до проявів девіантної поведінки. У зв'язку із цим актуалізовано проблему, висвітлено основні напрями її дослідження з погляду різних науковців, показана їхня роль у вивченні зазначеної проблематики, описано методiku, за допомогою якої здійснена відповідна діагностика схильності учнів до проявів різного роду девіацій у поведінці, а також пояснюється принцип опрацювання отриманих даних відповідно до шкал.

У процесі опису отриманих під час дослідження результатів представлено дані за різними шкалами методики: настанова на соціально бажані відповіді, схильність до порушень норм і правил, схильність до адиктивної поведінки, схильність до самоушкодження і саморуїнування, схильність до агресії і насильства, вольовий контроль емоційних реакцій, схильність до делінквентної поведінки. Окрім цього, результати представлені відповідно до навчального класу, статевої належності, а також у загальному ракурсі. Цікавим є також принцип зіставлення отриманих результатів у розрізі класів та в гендерному аспекті аналізу проблеми. З такої позиції продемонстровано найпоширеніші види девіацій учнів. У висновках представлений відсоток респондентів від загальної кількості, які мають схильності до девіантної поведінки, показано, у яких класах сконцентрована їх найбільша кількість, подані найпоширеніші прояви девіацій серед учнів п'ятих – десятих класів, описані особливості прояву різних видів девіацій відповідно до класу за такими шкалами: настанова на соціально бажані відповіді, схильність до порушень норм і правил, схильність до адиктивної поведінки, схильність до самоушкодження і саморуїнування, схильність до агресії і насильства, вольовий контроль емоційних реакцій, схильність до делінквентної поведінки. Авторами визначені перспективи подальших досліджень у напрямі вивчення ціннісних орієнтацій учнів із проявами поведінкових девіацій.

Ключові слова: поведінка, девіантність, поведінкові порушення.

The article under discussion presents the results of studying secondary school student's propensity to deviant behavior. In this regard, the article articulates the problem under studies, points out the basic directions of its investigation from the points of view of different scholars, identifies the latter's role in researching the issue, describes the methods applied in diagnosing students' propensity to various types of deviant behavior, as well as explains the principle of processing the obtained results in accordance with the respective scales and gives respondents' short characteristics.

The data, obtained in the course of the research, are presented in compliance with different methodical scales: orientation to socially desirable answers, propensity to violating norms and rules, propensity to addictive behavior, predisposition to self-damage and self-destruction, predisposition to aggression and violence, will control of emotional reactions, propensity to delinquent conduct. What is more, based on the principle of comparative analysis, the results of the research have been classified with regard to the type of the grade the students belong to and their sex. In this way the most typical types of students' deviations have been determined. Conclusions of the paper contain the percentage of the students with propensity to deviant behavior from the overall number of the respondents; show, in which grades they are mostly concentrated; describe the most

common manifestations of deviations among the students of the 5–10th grades; explain the peculiarities of various types of deviations in accordance with the following scales: orientation to socially desirable answers, propensity to violating norms and rules, propensity to addictive behavior, predisposition to self-damage and self-destruction, predisposition to aggression and violence, will control of emotional reactions, propensity to delinquent conduct. In addition, the authors of the article have outlined the prospects of further investigation of the issue under studies in the aspect of value preferences among the students with behavioral deviations.

Key words: behavior, deviation, behavior disturbance.

Постановка проблеми. Девіантні прояви в поведінці сьогодні не являють собою щось унікальне, нове і маловивчене. Проте саме їх дослідження набуває особливої актуальності в наш час, оскільки він є переломним періодом функціонування суспільства. Це зумовлене тим, що нині взаємодія особи, сім'ї і соціуму відбувається в умовах перетворення суспільних відносин. Ці перетворення викликають як позитивні, так, на жаль, і негативні зміни в різних сферах соціального життя, а також викликають виникнення різного роду поведінкових порушень, особливо в середовищі учнів. Такі негативні тенденції ставлять перед наукою завдання, мета яких – вивчення природи та закономірностей прояву девіантної поведінки та її суб'єктів – осіб і груп.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання девіантної поведінки підлітків досить активно вивчалися. У цьому плані виокремились кілька напрямів. Так, сутність і механізми соціальної дезадаптації та неуспішності соціалізації вивчалися такими дослідниками, як Г. Аванесов, Б. Алмазов, С. Белічева, В. Бочарова, Р. Вайнола, Н. Гавриш, Г. Лактіонова, Л. Міщик, В. Мудрик, В. Оржеховська, В. Плешаков, А. Суханов та інші. Сутності та закономірностям виховання підлітків із проявами девіантної поведінки присвячені роботи М. Алемаскіна, А. Белкіна, І. Запорожан, Л. Зюбіна, В. Крутецького, Р. Овчарова, В. Шевчука й інших. Соціально-педагогічні чинники виникнення порушень у поведінці вивчали Б. Алмазов, Р. Дабагян, Ц. Короленко, Е. Костяшкін, Г. Медведєв та інші. Питанням запобігання поведінковим відхиленням у підлітків приділялась увага з боку таких науковців, як Є. Антипова, В. Гуров, І. Козубовська, Ю. Юричка й інші. Перевихованням підлітків із девіаціями в поведінці приділялась увага з боку Л. Вольнової, В. Деєва, Е. Змановської, В. Литвинкова, О. Пилипенка, М. Стурової, Т. Титаренко, Г. Уманова й інших. Виявлення медико-психічних особливостей девіантної поведінки цікавили С. Алексєєва, М. Алемаскіна, С. Бадмаєва, І. Дьоміна, Є. Гороховського, О. Киричука, С. Подмазіна, Т. Титаренка й інших.

Метою статті постає опис результатів емпіричного дослідження схильності учнів п'ятих – десятих класів до проявів девіантної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Дослідження особливостей прояву девіантної поведінки проводилось із залученням учнів п'ятих – десятих класів загальноосвітніх закладів Чернівецької області. Загальна кількість респондентів – 231 особа, з яких – 118 дівчат та 113 хлопців.

Для здійснення дослідження було застосовано методику діагностики схильності до девіантної поведінки (А. Орел). *Методика діагностики схильності до девіантної поведінки* розроблена Вологодським центром гуманітарних досліджень і консультування «Розвиток» у 1992 р. [1, с. 209–213].

Методика складається з 98 тверджень, на кожне з яких учням пропонувалося дати відповідь «так» або «ні». Підрахунок балів здійснювався так, що кожній відповіді за ключем надавався один бал. Отриманий сумарний бал порівнювався з тестовими нормами.

Аналіз результатів на кожну із семи шкал методики здійснювався за чотирма варіантами розвитку характеристики відповідно до тестових норм, як-от: виражена характеристика, норма, слабовиражена характеристика, характеристика відсутня.

Опис результатів здійснено за такими шкалами, як: шкала настанови на соціальну бажаність, шкала схильності до порушень норм і правил, шкала схильності до адиктивної поведінки, шкала схильності до самоушкодження і саморуйнування, шкала схильності до агресії і насильства, шкала вольового контролю емоційних реакцій, шкала схильності до делінквентної поведінки.

Вивчення схильності учнів до девіантної поведінки дозволило передусім виявити в них наявність настанови на соціально бажані відповіді. Вона притаманна 63% респондентів. Цей показник об'єднує 62% всіх дівчат і 64% хлопців. З одного боку, дана характеристика може свідчити про орієнтованість школярів на нормативно прийнятну поведінку (залежність від громадської думки), отже – орієнтування на соціально привабливі відповіді, а з іншого – високий бал за шкалою свідчить про готовність досліджуваних представляти себе в найбільш вигідному світлі.

Найбільш орієнтованими на соціально бажані відповіді виявились учні п'ятих класів (95%).

Загалом очевидними є два переломні моменти розвитку настанови на соціальну бажаність: вона яскраво виражена серед учнів восьмих і дев'ятих класів. Зрештою, пізніше, із плином часу орієнтованість школярів на соціальне оточення та бажаність спадає, що є ознакою незалежної свідомої особи.

3% мають виражену схильність до порушення норм і правил (рис. 1).

Ця схильність з'являється більшою мірою у старших класах, починаючи з восьмого в дівчат (5%), з дев'ятого – у хлопців (5%). У десятому класі схильність до порушення норм і правил зростає до 11% у межах вираженої характеристики. У даній віковій категорії виражена схильність до порушення норм і правил у дівчат незначною мірою переважає над показником у хлопців (15 і 6%).

Загалом більшість досліджуваних учнів характеризуються проявами нормального показника і слабо вираженою схильністю до порушення норм і правил.

За шкалою «Схильність до адиктивної поведінки» отримано такі результати: у 4% респондентів виявлена схильність (рис. 2), яка з'являється у восьмому класі (5%) і зберігається на тому ж рівні в дев'ятому з однаковим розподілом за статтю (по 5%). У десятому класі показник зростає до 16% (22% хлопців і 10% дівчат).

Загалом серед учнів із вираженою характеристикою переважають показники хлопців (5%) на тлі показників дівчат (3%).

За віковою категорією чітка відмінність простежується в десятому класі – серед усіх опитаних у 22% десятикласників виявлена схильність до адиктивної поведінки.

Отже, 46% респондентів мають нормальний показник за даною шкалою, 42% характеризуються слабо вираженою схильністю до адиктивної поведінки, у 7% узагалі відсутня вимірювана характеристика, а в 4% вона виражена.

Загалом, у більшості учнів інтенсивність прояву характеристики не виходить за межі норми (46%).

Не можна не звернути увагу на те, наскільки висока чисельність осіб із відсутньою схильністю в п'ятому класі (32%). Картину, яка спостерігається в даній віковій групі, не варто вважати стовідсотково адекватною, адже в п'ятому класі 95% учнів мають виражену настанову на соціально бажані відповіді, а це означає, якщо схильності до девіацій в даній когорті є, то вони приховані від нашого ока.

За шкалою «Схильність до самоушкодження і саморуйнування», порівняно з результатами попередніх шкал, вираженість ознаки найвища (10%) (рис. 3).

Ця схильність з'являється в шостому класі у хлопців (11%), у сьомому класі – у дівчат (12%), проте в даній віковій групі зменшується кількість хлопців за ознакою до 5%. У восьмому та дев'ятому класах чисельність за варіантом вираженості зберігається серед хлопців на тому ж

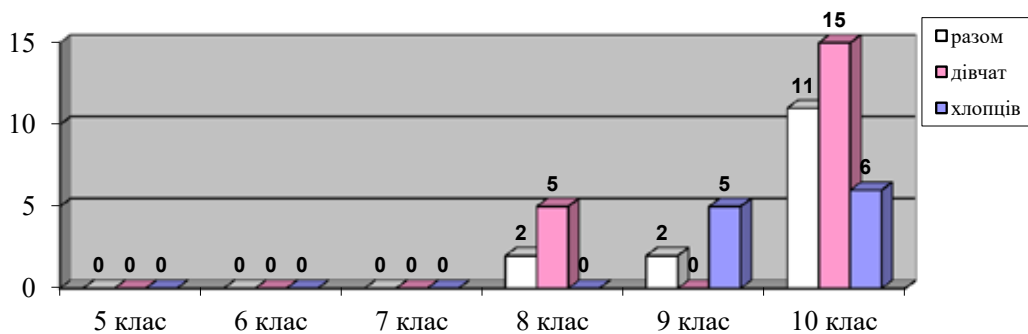

Рис. 1. Вираженість характеристики «Схильність до порушень норм і правил» у різних класах, %

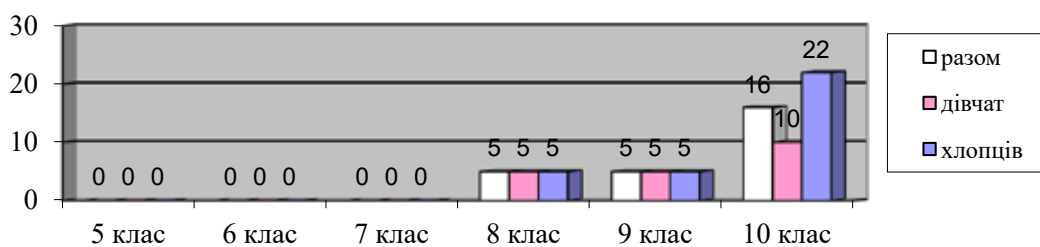

Рис. 2. Вираженість характеристики «Схильність до адиктивної поведінки», %

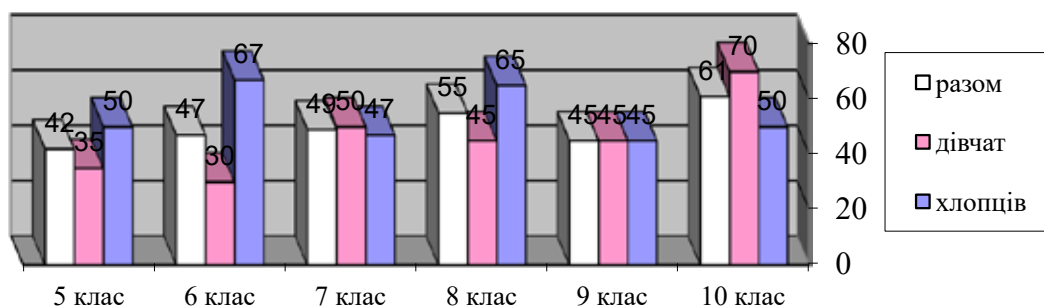

Рис. 3. Розподіл прояву нормального показника за шкалою «Схильність до самоушкодження і саморуйнування», %

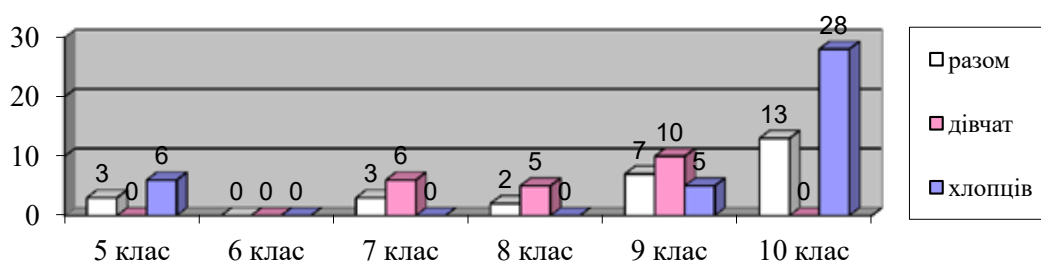

Рис. 4. Розподіл прояву вираженої характеристики за шкалою «Схильність до агресії і насильства», %

рівні. А от у дівчат величина ознаки у восьмому класі незначно спадає (10%) і стрімко збільшується до 25% у дев'ятому класі. У десятому класі дівчат із вираженою схильністю стає менше, а кількість хлопців зростає (33%).

Загалом за ознакою «схильність до самоушкодження та саморуйнування» переважають варіанти «норма» і «слабовиражена характеристика». Наприклад, оскільки у п'ятому класі дуже висока орієнтація на соціально бажані відповіді, то найбільше проявляється варіант «слабовиражена характеристика» (58%). Надалі його величина поступово спадає до восьмого класу (37%), а в дев'ятому – зростає до 40%, знову спадає в десятому.

Дуже яскраво виявлений варіант «виражена характеристика». Він з'являється вже в шостому класі і зростає до 21%.

Отже, на схильність до самоушкодження і саморуйнування варто звернути особливу увагу, адже серед п'яти вимірюваних девіацій дана характеристика є найбільш вираженою для всіх (окрім п'ятих класів) вікових категорій і для обох статей.

За результатами дослідження схильності до агресії і насильства (рис. 4), 5% респондентів мають виражену схильність. Дана схильність з'являється в п'ятому класі серед хлопців (6%), у шостому класі вона не спостерігається, а в сьомому і восьмому – наявна, причому біль-

шою мірою серед дівчат (6 і 5%). У дев'ятому класі величина ознаки зростає до 7% усієї вибірки (10% дівчат і 5% хлопців).

Найбільший показник за цим варіантом має десятий клас (13%).

У десятому класі дівчат із вираженою схильністю до агресії не виявлено, на відміну від хлопців (28%).

Як бачимо, схильність до агресії та насильства з'являється в досить ранньому віці (п'ятий клас), у шостому класі ознака не спостерігається, у восьмому класі вона незначно падає і суттєво зростає до десятого класу. Оскільки характеристика (виражена схильність) зникає в шостому класі, варто починати вжиття запобіжних заходів саме в цій віковій групі.

За шкалою «Вольовий контроль емоційних реакцій» лише у 13% опитаних виявлена вираженість. Цей показник трохи більший у дівчат (14%) порівняно із хлопцями (12%) (рис. 5).

Кількість осіб із вольовим контролем зростає до восьмого класу (20%), у дев'ятому – незначним чином спадає до 15%, досягає відмітки 21% у десятому.

У п'ятому та шостому класах хлопці з вираженим вольовим контролем значно переважають над дівчатами. Серед учнів п'ятих класів спостерігається поява ознаки лише серед хлопців (6%), а в шостому класі вона зростає (17%). Аналогічно спостерігається ознака в дівчат у сьомому класі,

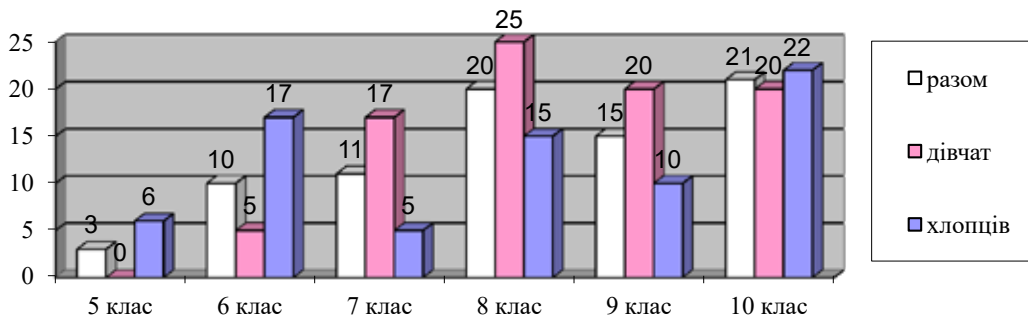

Рис. 5. Розподіл відсутності характеристики за шкалою «Схильність до агресії і насильства», %

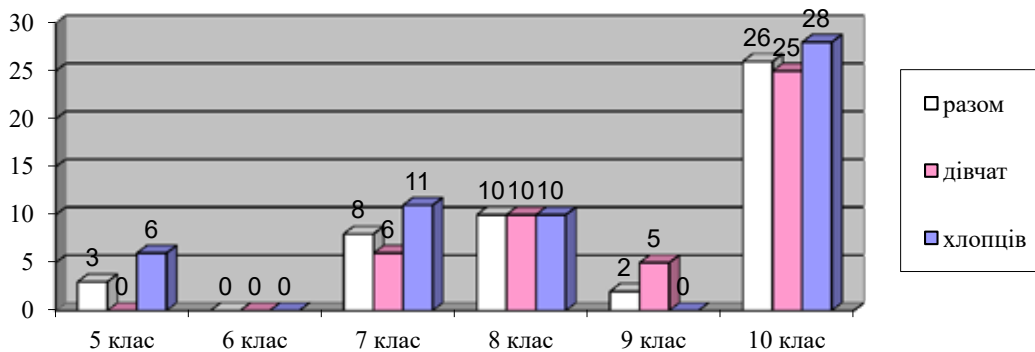

Рис. 6. Розподіл респондентів із вираженою характеристикою за шкалою «Схильність до делінквентної поведінки», %

тоді як кількість хлопців із вираженою характеристикою спадає до 5%. У восьмому та дев'ятому класах кількість дівчат із вираженим вольовим контролем переважає над кількістю хлопців. У восьмому класі чисельність дівчат становить 25%, у дев'ятому – 20%. У десятому класі показники відповідно до статевої ознаки майже вирівнюються. Отже, контролюють свої емоційні реакції 20% дівчат і 22% хлопців.

Вольовий контроль емоційних реакцій учнів поступово зростає до восьмого класу з незначним спадом в дев'ятому і подальшим зростанням у десятому класі.

Згадаємо результати за першою шкалою «Настанова на соціально бажані відповіді». Серед учнів десятих класів настанова на соціальну бажаність стрімко впала до 37%, а кількість дітей із взагалі відсутньою характеристикою становила 8%. Зв'язок полягає в тому, що зі спадом залежності від суспільного схвалення (зовнішній контроль) зростають внутрішній контроль (самоконтроль) і готовність відповідати за свої вчинки. Проте паралельно зі становленням незалежної особистості, здатної на самостійні рішення, зростає показник схильностей до девіацій. Можна припустити, що причиною цього є те, що зовнішній контроль є непрогнозованим для людини,

а внутрішній контроль (самоконтроль) частіше поблажливіший до його носія, тобто більшою мірою залежить від самої особи.

Результати отриманих даних із вираженою характеристикою «Схильність до делінквентної поведінки» свідчать, що 8% респондентів мають виражену схильність до делінквентної поведінки (рис. 6).

Дана ознака з'являється серед хлопців у п'ятому класі, а в шостому – вона відсутня, надалі виникає в сьомому класі у дівчат і зростає серед хлопців до 11%. У восьмому класі величина варіанта за обома статтями зрівнюється (10%), а в дев'ятому – зменшується до 2% лише в дівчат.

За статтю чисельність осіб за варіантом «норма» майже однакова: дівчат – 70%, хлопців – 66%.

Дана ознака досягає найбільшої величини в дев'ятому класі (85%), найменшої – у п'ятому (39%). Розвиток характеристики має циклічну тенденцію: з п'ятого по шостий клас вона зростає, із шостого по восьмий – спадає, з восьмого по дев'ятий – частота значень зростає і знову спадає до десятого класу.

Отже, у тих вікових групах, де чисельність дітей за ознакою «виражена характеристика» низька (порівняно з іншими класами) або відсутня, спостерігається стрімкий ріст ознаки за варіантом

«норма». Схожий рух характеристики «слабовиражена» та «виражена». З п'ятого по шостий класи спадає чисельність осіб за обома варіантами, різниця лише в тому, що кількість дітей із слабовираженою характеристикою більш інтенсивно спадає, аніж чисельність учнів із вираженим варіантом. Із шостого по восьмий клас зростає кількість дітей із вираженою схильністю, вектор за слабовираженою характеристикою повторює напрям попереднього варіанта. У дев'ятому класі показник за обома варіантами стрімко зменшується майже в однаковій різниці (між восьмим і дев'ятим класом). Насторожує результат, що демонструє десятий клас, – 26% респондентів зі схильністю до делінквентної поведінки.

Як демонструє таблиця 1, загалом 14% дівчат мають схильність до девіантної поведінки. З-поміж п'ятох видів девіацій найбільш поширена схильність до самоушкодження та саморуйнування (9%). Дана ознака найбільш характерна для учениць сьомого (12%) та дев'ятого (25%) класів. У восьмому класі кількість дівчат із схильністю до самоушкодження рівна чисельності учениць із схильністю до делінквентної поведінки (10%). Трохи менше школярок (8%) характеризуються схильністю до делінквентної поведінки. Дана ознака явно виражена в учениць десятого класу (25%).

Спостерігається чіткий взаємозв'язок: з ростом настанови на соціальну бажаність зростає схильність до девіантної поведінки, і навпаки, із спадом настанови – зменшується кількість дітей із девіантними проявами. Це може бути пов'язано з юнацьким максималізмом і бажанням суперечити укладеним нормативним уставам та суспільно значущим цінностям. Ці прояви можуть бути пояснені як мінімум двома припущеннями:

1. Схильності до девіацій з'являються у школярок як протест проти соціально орієнтованої поведінки більшості однокласників.

2. Схильності до девіацій з'являються як результат внутрішнього конфлікту учнів, що

орієнтовані на соціальну бажаність (наприклад, постійне несхвалення поведінки (чи результатів праці) вихованої (чи старанної в навчанні) дитини).

Щоб підтвердити чи спростувати названі припущення, потрібно провести повторне опитування саме тих дітей, що мають девіантні прояви.

Щодо взаємозалежності між розвитком характеристики вольового контролю і збільшенням кількості дітей, схильних до девіацій, – чіткого зв'язку не спостерігається. Тут можна констатувати таке:

1. З появою вольового контролю емоційних реакцій з'являються девіантні прояви.

2. У восьмому класі, коли значно зросла кількість дітей із вираженим вольовим контролем, незначно (на 2%) зменшилась кількість дітей, що схильні до девіантної поведінки, тобто зростання вольового контролю над емоціями суттєво не знижує девіантні прояви в конкретній віковій категорії.

Цікаво простежити, як змінюється кожна конкретна схильність залежно від розвитку настанови на соціально бажані відповіді і вольового контролю.

Серед дівчат, схильних до девіацій, схильність до порушення норм і правил з'являється у восьмому класі і значно зростає в десятому класі, коли стрімко спадає настанова на соціальну бажаність. Схильність до адиктивної поведінки спостерігається у восьмому і дев'ятому класах і зростає в десятому класі, коли спадає настанова на соціальну бажаність. Схильність до делінквентної поведінки зростає у восьмому і десятому класах, коли спадає настанова на соціальну схваленість. Варто зауважити, що за спаду настанови зростає вольовий контроль.

Звідси випливає висновок: із спадом настанови на соціальну бажаність зростає кількість осіб, схильних до порушення норм і правил, адиктивної і делінквентної поведінки.

Така тенденція пояснюється різницею дії зовнішнього та внутрішнього контролю. Висо-

Таблиця 1

Розподіл вираженої схильності до прояву девіацій у дівчат, %

Девіації	класи						Усього N = 118
	5 N = 20	6 N = 20	7 N = 18	8 N = 20	9 N = 20	10 N = 20	
схильність до порушення норм і правил	0	0	0	5	0	5	3
схильність до адиктивної поведінки	0	0	0	5	5	0	3
схильність до самоушкодження і саморуйнування	0	0	12	10	5	0	9
схильність до агресії і насильства	0	0	6	5	0	0	3
схильність до делінквентної поведінки	0	0	6	10	5	5	8
Усього:	0	0	7	15	0	5	14

кий бал за настановою на соціально бажані відповіді свідчить про пріоритетність зовнішнього контролю, що функціонує незалежно від бажання особи (носія соціальної дії). З послабленням впливу зовнішнього контролю зростає внутрішній контроль (вольовий контроль емоційних реакцій), що прямо залежить від бажань і настроїв суб'єкта.

Варто звернути увагу на розвиток схильності до самоушкодження і саморуйнування. Зростання чисельності учениць із даною девіацією залежить не від спаду настанови на соціально бажані відповіді (зовнішній контроль), а від її зростання. Названа схильність з'являється в сьомому класі (12%), коли в цій віковій категорії вольовий контроль зростає, а настанова на соціальне схвалення спадає, проте в сильному розриві (відповідно 17 і 67%). У восьмому класі настанова на соціальну бажаність стрімко спадає, схильність до самоушкодження також спадає (проте незначно – на 2%), але продовжує рости вольовий контроль. У дев'ятому класі цей взаємозв'язок найбільш яскраво спостерігається – вольовий контроль спадає на 5%, настанова на соціальну бажаність стрімко зростає на 20%, разом із нею зростає на 15% показник щодо саморуйнування. У десятому класі вольовий контроль зберігається на тому ж рівні, що і в дев'ятому, настанова на соціальну бажаність спадає на 35%, разом з нею спадає схильність до самоушкодження – на 15%.

Якщо розвиток схильностей до порушення норм і правил, адиктивної та делінквентної поведінки характеризується такою закономірністю, що ріст девіацій залежить від спаду настанови

на соціально бажані відповіді, то ріст схильності до самоушкодження залежить від росту настанови на соціальну бажаність. У дев'ятому класі (у тій точці, коли розвиток настанови змінює свій напрям), зростає не тільки схильність до самоушкодження (порівняно з попереднім класом), але і схильність до агресії і насильства (на 5%).

Схильність до девіантної поведінки виявлена в 17% хлопців (рис. 7).

Якщо в дівчат з'являються девіантні прояви в сьомому класі, то серед хлопців виявлені такі прояви (11%) уже в п'ятому класі. Найбільше хлопців із вираженими девіантними проявами сконцентровано в десятому класі (50%).

Чисельність хлопців, що мають схильності до девіантної поведінки, майже однакова в кожному класі, починаючи з п'ятого і до дев'ятого. Показник виражених девіацій стрімко збільшується в десятому класі (50%) до половини.

Взаємозв'язок між розвитком настанови на соціальну бажаність, вольовим контролем і розвитком схильностей до девіантної поведінки у хлопців не виявлений.

Найбільш поширені види девіацій у хлопців такі: схильність до самоушкодження і саморуйнування (10%), схильність до делінквентної поведінки (9%). Менш поширені схильність до агресії та насильства (6%) та схильність до адиктивної поведінки (5%). Найменша кількість хлопців, що мають схильність до порушень норм і правил (2%) (табл. 2).

П'ятий клас характеризується появою у хлопчиків схильностей до делінквентної поведінки та до

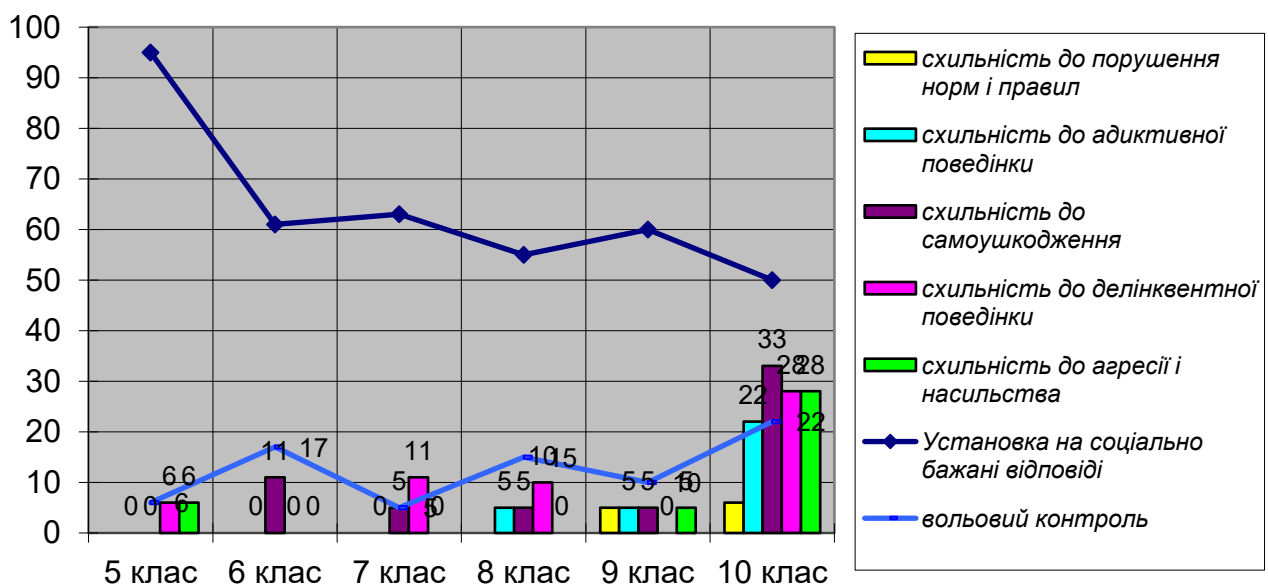

Рис. 7. Узагальнені результати діагностики схильності хлопців до проявів девіантної поведінки (за кожною шкалою), %

Таблиця 2

Розподіл вираженої схильності до прояву девіацій у хлопців, %

Девіації	класи						
	5 N = 20	6 N = 20	7 N = 18	8 N = 20	9 N = 20	10 N = 20	Усього N = 118
схильність до порушення норм і правил	0	0	0	2	2	1	3
схильність до адиктивної поведінки	0	0	0	5	5	16	4
схильність до самоушкодження і саморуйнування	0	5	8	7	15	1	10
схильність до агресії і насильства	3	0	3	2	7	13	5
схильність до делінквентної поведінки	3	0	8	10	2	26	8
Усього:	5	5	14	12	20	37	16

агресії і насильства. У шостому класі з'являється схильність до самоушкодження, у сьомому і восьмому класах яскраво виражена серед хлопців схильність до делінквентної поведінки, у дев'ятому класі спостерігаються всі види девіацій (окрім делінквентної поведінки) у поодиноких випадках (5% – це 1 особа, коли N = 20). У десятому класі найбільше хлопців, що мають схильність до самоушкодження (33%), трохи менше їх зі схильностями до делінквентної поведінки і до агресії (по 28%). У цій же віковій категорії значно зростає чисельність хлопців, що мають схильність до адиктивної поведінки (22%), і трохи зростає кількість осіб, схильних до порушень норм і правил (6%).

16% опитаних мають схильності до девіантної поведінки, 17% хлопців і 14% дівчат. Найбільш поширеними девіаціями для обох статей є схильність до самоушкодження та схильність до делінквентної поведінки.

Загалом, схильності до девіантної поведінки з'являються в п'ятому класі, у сьомому класі відбувається їх збільшення до 14%, у восьмому класі – зменшення на 2%, зростання до 20% у дев'ятому класі, коли зростає настанова на соціальну бажаність.

Найбільша кількість дітей, схильних до девіантної поведінки, сконцентрована в десятих класах (37%).

Загалом, усі п'ять видів девіантної поведінки з'являються у школярів уже у восьмому класі, це означає, що вжиття превентивних заходів (для обох статей) треба починати до восьмого класу.

Висновки. Аналіз проявів девіацій у поведінці сучасних учнів здійснено на основі застосування відповідної методики, у результаті чого констатовано:

- 16% усіх опитаних респондентів мають схильності до девіантної поведінки. Найбільша їх кількість сконцентрована в десятих класах (37%);

- найпоширенішими проявами девіацій серед учнів п'ятих – десятих класів є схильність до самоушкодження та до делінквентної поведінки;

- схильності до порушення норм і правил і до адиктивної поведінки у школярів з'являються у восьмому класі і значно зростають у десятому класі;

- найбільш орієнтованими на соціально бажані відповіді виявились учні п'ятих класів (95%). Водночас у п'ятому класі майже не виявлені будь-які прояви девіантної поведінки, що може бути пов'язано із прагненням учнів до схвалення та високою орієнтацією на позитивну оцінку своїх учинків та дій значущими дорослими (учителі, батьки й інші);

- 3% від загальної кількості опитаних школярів мають виражену схильність до порушення норм і правил. Дана схильність з'являється з восьмого класу, а в десятому класі зростає до 11%;

- у 4% респондентів виявлена схильність до адиктивної поведінки. Вона з'являється у восьмому класі, повільно зростає до десятого класу;

- схильність до самоушкодження і саморуйнування з'являється в шостому класі у хлопців (11%), у сьомому класі – і в дівчат (12%). У восьмому класі дана схильність зберігається серед хлопців на тому ж рівні, але стрімко збільшується у дев'ятому класі в дівчат (25%). У десятому класі кількість дівчат із вираженою схильністю яскраво спадає, а от чисельність хлопчиків зростає до 33%. Ця схильність серед п'яти вимірюваних девіацій найбільш виражена для більшості (окрім п'ятих класів) вікових категорій і для обох статей;

- 5% усіх респондентів мають виражену схильність до агресії і насильства, яка з'являється вже в п'ятому класі і повільно зростає до дев'ятого класу, а от у десятому стрімко збільшується (до 13% десятикласників). Цей факт підтверджує, що схильність до агресії та насильства з'являється в досить ранньому шкільному віці;

- вольовий контроль емоційних реакцій чітко проявляється в учнів шостого класу, але водночас спостерігається і поява перших девіантних проявів (5%). У сьомому класі девіації з'являються

вже в 14% учнів. Значний ріст вольового контролю спостерігається в учнів десятого класу, але кількість девіантних проявів не зменшується, а навпаки, стрімко зростає. З появою здатності контролювати свої вчинки і емоції зростає і показник девіацій;

– виражена схильність до делінквентної поведінки спостерігається у 8% респондентів. Вона дуже слабо проявляється в п'ятому класі, у сьомому вона спостерігається в дівчат, зростає

у хлопців та досягає свого найвищого показника в десятикласників (26%). З огляду на це дуже важливо проводити профілактичну роботу, спрямовану на запобігання делінквентній поведінці, починаючи з п'ятого класу, коли дана схильність ще не стає для дитини нормою поведінки і не вважається прийнятною.

Перспективи досліджень. Перспективою подальших досліджень стає аналіз життєвих цінностей в учнів із проявами девіантної поведінки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація : навчальний посібник для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / за ред. О. Полякової. Суми : Університетська книга, 2009. 346 с.